

tebi, Sünnî ve Şîiler için birer cami, bir havra, iki han, çok sayıda iş yeri, mağaza ve dükkânla iki hamam bulunuyordu. 1329 (1911) yılı Bağdat salnâmesinde 1500 ev, 150 dükkân ve on hanın kayıtlı olduğu görülmektedir.

I. Dünya Savaşı sırasında Kütül'amâre çok hareketli günler yaşadı. 1915 yılı Eylül sonlarına doğru İngiliz Generali Townshend Dicle nehri boyunca harekete geçti; Osmanlı Devleti'nin Türk ve Araplar'dan oluşan kuvvetleri Albay Yûsuf Nûreddin Bey'in kumandasında bulunuyordu. Hedefleri Bağdat'ı almak olan İngilizler yol üzerindeki Kütül'amâre'yi işgal ettiler (26 Eylül 1915). Bunun üzerine bölgedeki Altıncı Ordu'nun başına Birinci Ordu kumandanı Alman Mareşali Goltz Paşa getirildi (22 Ekim 1915). 22-26 Kasım 1915'te General Townshend, Bağdat'a 30 km. uzaklıktaki Selmânîpâk denilen bölgede taarruza başladı. Meydana gelen çarpışmalar, Bağdat'ı ele geçirmeye çalışan İngilizler'le onları durdurmaya çalışan Türkler arasında büyük bir mücadeleye dönüştü. Çok sayıda kayıp veren İngilizler Kütül'amâre'ye çekilirken Osmanlı kuvvetleri kaleyi kuşatma altına aldılar (5 Aralık 1915). Halil Paşa kumandasındaki bu kuşatma ve İngilizler'in verdikleri karşı mücadele I. Dünya Savaşı'nın en önemli çarpışmaları arasında yer alır. 1916 yılının başlarında İngilizler'in Irak cephesi kumandanlığında bulunan General Nixon'un yerine General Percy Lake tayin edildi. General Percy Lake'in emriyle Basra taraftaki İngiliz kuvvetlerinin kuşatma altındaki General Townshend'e yardım teşebbüsleri sonuç vermedi ve İngilizler, Hindistan'dan Basra'ya gönderilen yeni tugayların desteğinde 5 Nisan 1916'da Felâhiye'de başlattıkları dört gün süren taarruza rağmen kuşatmayı yaramadılar. Kaledeki yiyecek stoklarının tükenmesi üzerine uçaklarla atılan yiyecek paketlerinin çoğu nehre düştüğünden yapılan yardımlar yerine ulaşmadı. İngilizler, 21-22 Nisan 1916'da IV. Felâhiye Muharebesi denilen bir saldırı daha gerçekleştirdilerse de geri püskürtüldüler. Başka çaresi kalmayan General Percy Lake, 26 Nisan 1916'da kuşatma altındaki General Townshend'e Türkler'le teslim müzakerelerini başlatmasını bildirdi. Yaklaşık beş ay süren kuşatmanın kaldırılması karşılığında İngilizler bütün silâhlarını ve 1 milyon sterlin tazminat vermeyi teklif ettiler ve karşılığında Amâre yolu ile Hindistan'a gitmek için müsaade istediler; Türk tarafı ise İngilizler'in kayıtsız şartsız teslim ol-

masında direndi. Nihayet 27 Nisan 1916'da Kütül'amâre'nin 4 km. kuzeybatısında nehir üzerinde Halil Paşa ile General Townshend arasında yapılan görüşmede İngilizler tazminatı 2 milyon sterline çıkardılar. 29 Nisan 1916 günü protokol imzalanmasının ardından halkın coşkulu gösterileri arasında Türk kuvvetleri Kütül'amâre'ye girdi ve 13.309 kişilik İngiliz ordusunu teslim aldı.

Kütül'amâre zaferi genelde I. Dünya Savaşı'nı etkilemiş ve Bağdat'ı ele geçirmeye yönelik planlar yapan İngilizler'e büyük bir darbe vurmuştur. Ancak bu askerî başarı, Haziran 1916'da Hicaz'da ortaya çıkacak olan İngilizler'in planladığı Şerif Hüseyin ayaklanmasını engelleyemedi. 1916 ve 1917 yıllarındaki savaşlar Osmanlı Devleti'nin bağlı bulunduğu tarafın başarısızlığı ile sonuçlandırdığından Ortadoğu tamamen kaybedildi; Şubat 1917'de Kütül'amâre ve Mart ayında Bağdat İngilizler'in eline geçti. Bölgeye gelen İngiliz manda idaresinin yaptığı idarî taksimata göre Kütül'amâre yeni kurulan on dört livânın (muhafaza) ana şehirlerinden biri, daha sonra da Irak Devleti'nin kurulmasıyla (Ağustos 1921) bu on dört livândan birinin merkezi oldu. Günümüzde on sekiz muhafazadan Vâsıt'ın merkezi olup muhafazanın nüfusu 860.000 (2002) Kütül'amâre'nin nüfusu 380.000'dir (2002).

BİBLİYOGRAFYA :

Cuinet, III, 139-142; *Delîlül-Halîc* (Coğrafya), III, 1296-1298; *Bağdat Vilâyeti Salnâmesi* (1329), s. 242-246; *Kütül'amâre Muhararası, Başkumandan Sir Percy Lake Raporu* (trc. Hüsameddin), İstanbul 1332; Mehmed Emin, *Selmânîpâk Meydan Muharebesi*, İstanbul, 1337, II, 329-336; V. F. Townshend, *My Campaign in Mesopotamia*, London 1920; a.e.: *Irak Seferim*, İstanbul 1337, s. 198-202; F. J. Moberly, *The Campaign in Mesopotamia: 1914-1918*, London 1923-24, I-II; a.e.: *Irak Seferi* (trc. Binbaşlı Cemal), İstanbul 1928, II, 70-76, 187, 213-215, 428-431, 457-474, 520-522; S. H. Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq*, Oxford 1925, s. 294, 313; a.mlf., *Iraq 1900 to 1950*, Oxford 1953, s. 80-81; *Naval Intelligence Division. Admiralty Handbooks, Iraq and Persian Gulf*, London 1944, s. 277-283, 543-544; Field Marshal von der Goltz, *Golç Paşanın Hatırası* (trc. Salih), İstanbul 1932, tür.yer.; R. Millar, *Kut: The Death of an Army*, London 1969; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914-1918*, Ankara 1979, III/1, s. 373-380, 407-500, 620-631, 640-786; Cengiz Orhonlu – Turgut Işınal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *TD*, sy. 17-18 (1962), s. 77-102; Besim Darkot, "Küt-ül-amâre", *İA*, VI, 1060-1061; J. H. Kramers – [J. B. Kelly], "Küt al-'Amâra", *El²* (İng.), V, 537-538.



MUSTAFA L. BİLGE

KÜTVÂL

(كوتوال)

Hindistan'da hüküm süren İslâm devletlerinde şehir veya kasabalardaki asayişten sorumlu yarı askerî memur.

Hintçe *kôt-vâlâ* birleşik isminden gelmekte olup *kôt* "kale", *vâlâ* "bekçi, muhafız, kumandan" demektir (etimolojik tartışmalar için bk. Doerfer, III, 618-621). Kelime Ortaçağ boyunca müslüman Hindistan, Orta Asya ve İran'da kullanılmış, zamanla batıya doğru geçerek İran körfezi ve Irak bölgelerinde de yaygınlık kazanmıştır. İlhanlılar, Timurlular ve Safevîler'de "bir şehir veya kasabanın mahallî idarecisi" anlamında kullanıldığı görülmüştür.

Bâbürlüler'de bazı yerlere asayişçi sağlamak ve isyanları bastırmak üzere tayin edilen valilere "fevcdâr", kalelerin kontrolü altında bulunan uzak bölgelere kale kumandanı olarak gönderilenlere de "kıl'adâr, kal'adâr" deniliyordu. Büyük iktâlarda iktâ sahibi bir vali yetkisine sahipti. Şehirlerde ise hâkim, polis müdürü, belediye başkanı ve ahlâk zâbrtasının yetki ve sorumluluklarını bir arada uhdesinde taşıyan kûtvâller valilik yapardı. Kûtvâllerin emrinde düzenli bir polis kuvveti bulunmuyordu; yalnız onlardan rûtbeleri gereği tuttukları askerleri bu iş için kullanmaları bekleniyordu; ancak kuvvetleri yeterli görülmediği takdirde kendilerine yardım gönderilirdi. Bâbûr hatıralarında, Kâbil'de iken cesareti dolayısıyla kûtvâl olarak orada bırakılmış bir dostundan bahsetmektedir (*Vekâyi'*, s. 219).

Kûtvâl terimi, özellikle Bâbürlüler'in hâkimiyeti altındaki müslüman Hindistan'ında bu imparatorluk çöktükten sonra da yaklaşık bir yüzyıl daha İngilizler zamanında kullanıldı. Fakat daha evvel de halk düzeninden sorumlu memur olarak Delhi Sultanlığı topraklarında, Tuğluklular öncesi devir boyunca Güney ve Doğu Hindistan'da hüküm süren taşra sultanlıklarında mevcuttu. Vasco da Gama'dan sonra Portekizliler'in Hindistan'a yaptıkları seferleri anlatan kaynaklarda Portekizliler'in "catual" ile savaştıklarından bahsedilmektedir.

Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin eserinde (bk. bibl.) kûtvâl'in görevleri arasında şunlar sayılmaktadır: Cânî ve haydutları takip etmek, asayiş ve nizamı sağlamak, evlerin ve çarşıların kaydını tutmak, şehirde bir istihbarat sistemi oluşturmak (halkın

gelirini ve yaşama tarzını araştıran bu sistem elde ettiği sonuçları hükümet merkezine bildirir), gerektiğinde gece sokağa çıkma yasağı uygulamak, ağırlık ölçülerini, çarşı pazarlarda hile yapıp yapılmadığını kontrol etmek, standart paraları tasdik edip sahte paraları yeniden basılmak üzere toplamak, halka su sağlamak, vasiyet bırakmadan ölenlerin mallarıyla ilgilenilmesi için tahsisat ayırmak, ölü yıkayıcılara ve çöpçülere gibi kirli işlerde çalışanlara yer sağlamak ...

Kütvâlin görevlerinin çoğu muhtesibin-kiyle benzerlik göstermektedir. Ancak kütvâl, muhtesibin görevlerinden başka Emevî ve Abbâsî dönemlerindeki sâhibü-ş-şurtanın sorumluluklarını da yüklenmiştir. Her ne kadar kütvâlin yetki ve sorumlulukları muhtesibinkine benziyorsa da aslında birçok bakımdan Nagaraka ve Mauryan devirlerindeki şehir polislerinin bir aksidir, Ebû'l-Fazl'ın açıklamaları da bunu göstermektedir. Ebû'l-Fazl, kütvâlin diğer vazifelerini de Ekber Şah'ın Dîn-i İlähî merasimlerini anlatırken açıklamıştır ('*A'in-i Akbarî*, II, 43-45; ayrıca bk. Mirzâ Muhammed Hasan, I, 163). Evrenzâb devrinde Hindistan'a giden Fransız seyyahı F. Bernier, seyahat raporunda "cotoual" ya da "grand prévôt de la campagne" diye bahsettiği kütvâlin ahlâk denetimi, istihbarat ve belediye faaliyetleriyle ilgili gördüğü bazı işlerini anlatmaktadır. Kütvâl terimi bugün de Hindistan'ın kuzeybatı taraflarında büyük şehir ve kırsaldaki polis şefleri için kullanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Doerfer, *TMEN*, III, 618-621; Gerdîzî, *Zeynû'l-aḥbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 181; Bâbü, *Vekâyi'* (Arat), s. 219, 629-630; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *A'in-i Akbarî* (trc. H. S. Jarrett), Calcutta 1949, II, 43-45; J. Sarkar, *The Mughal Administration*, Patna 1920-25, I, 47-49; S. M. Edwards - H. L. O. Garrett, *Mughal Rule in India*, London 1930, s. 185-187, 190-191; Mirzâ Muhammed Hasan, *Mir'ât-ı Ahmedî* (nşr. Syed Nawab Ali), Baroda 1947-48, I, 163; I. H. Qureshi, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, Karachi 1958, s. 173-174; R. C. Majumdar, *The Delhi Sultanate*, Bombay 1967, bk. İndeks; F. Bernier, *Travels in the Mogul Empire, A D 1656-1668* (trc. A. Constable), Delhi 1972, s. 188, 369; W. H. Moreland, "Hind-Türk İmparatorluğu", *İA*, V/1, s. 499; Besim Darkot, "Küt-ül-Amâre", a.e., VI, 1060; C. E. Bosworth, "Kötwâl", *EP* (İng.), V, 279-280.



CEVAT İZGİ

KUÛD

(bk. KA'DE).

KUVÂ-yi MİLLİYE

(قوای ملیه)

İstiklâl Harbi esnasında işgal ve ilhaka karşı koymak üzere oluşan millî direniş örgütlenmesi (bk. MİLLÎ MÜCADELE).

KUVEYRÎ

(القويرى)

Ebû İshâk İbrâhîm el-Kuveyrî (ö. 328/940'tan sonra)

Hristiyan mantıkçısı.

Mes'ûdî'nin felsefe öğretiminin İslâm dünyasına intikaliyle ilgili verdiği bilgiden, Abbâsî Halifesi Mu'tazid-Billâh zamanında (892-902) yaşadığı ve bu dönemin önde gelen felsefe üstatlarından biri olduğu anlaşılmaktadır (*et-Tenbîh*, s. 122). Yine aynı kaynaktan, devrin diğer bir mantıkçısı ve Fârâbî'nin mantık hocası olan Yuhannâ b. Haylân'ın çağdaşı olduğu öğrenilen Kuveyrî mantıkçı Ebû Bişr Mattâ b. Yûnus'un da hocasıdır. İbnü'n-Nedîm onu başlıca felsefe literatürünü Arap diline aktaranlar arasında zikreder; ayrıca Aristo'ya ait *Peri Hermeneias*, *Birinci Analitikler* ve *Sofistika*'yı yorumlayanlardan olduğunu belirtir (*el-Fihrist*, s. 305-309, 310). Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin, Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin öğrencisi İbnü't-Tayyib es-Serahsî'den naklen bildirdiğine göre Abbâsî Devleti'nin kâtiplerinden İbn Sevâbe, yakın dostu Ebû Ubeyde'nin tavsiyesi üzerine Öklid geometrisine vukufu ile tanınan Kuveyrî'den ders almak istemiş, ancak Kuveyrî'nin kendisine geometri öğretme bahanesiyle itikadını bozmaya kalkıştığını farkedince onu yanından uzaklaştırmıştır (*Ahlâku'l-vezîreyn*, s. 235-241).

İfadelerinin muğlak olması ve bol miktarda yabancı kelime kullanması yüzünden kitaplarının ilgi görmediği belirtilen Kuveyrî'nin kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *Kitâbü Tefsîri Kategûriyâs*, *Kitâbü Bariyerminiyâs*, *Kitâbü Analûfikâ el-ülâ*, *Kitâbü Analûfikâ es-şânî*.

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 122; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 305, 309, 310, 321; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *Ahlâku'l-vezîreyn* (nşr. Muhammed B. Tâvî et-Tancı), Dimaşk 1385/1965, s. 235-347; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-'ulemâ'*, s. 55; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ'*, s. 316-317; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 78.



KASIM TURHAN

KUVVET

(القوة)

Maddî ve mânevî, psikolojik, fikrî, ahlâkî vb. yönlerden etkide bulunma, bir tesire karşı direnme gücü ve yeteneği anlamında felsefe terimi.

Sözlükte "bir iş yapabilmek, bir şeye gücü yetmek" anlamında masdar ve "güç, kudret, takat; yetenek, meleke" mânalarında isim olan kuvvet, felsefe kaynaklarında genellikle "canlı varlığın zor fiilleri yapma, başarma kapasitesi ve yeteneği" şeklinde tanımlanır ve zaafın karşıtı olarak gösterilir (*et-Ta'rifât*, "el-kuvve" md.). Kur'an'da da bu iki kavram birbirinin karşıtı olarak aynı âyette geçmektedir (*er-Rûm* 30/54). Tehânevî kuvvet teriminin muhtelif mânalarda kullanıldığını, bunlardan birinin çeşitli yapıda veya tek tip, iradeli yahut iradesiz, şuurlu yahut şuursuz olarak yapılan her türlü fiilin ilkesi anlamına geldiğini, bu mânada kuvvetin felekî, tabîî, hayvanî ve nebâtî nefse ait olmak üzere dört kısma ayrıldığını belirtir (*Keşşâf*, II, 1230). İbn Sînâ, canlıda bulunan ve ondan hareket cinsinden iradeli ya da iradesiz çeşitli fiillerin meydana gelmesine imkân sağlayan mânanın kuvvet diye adlandırıldığını söyler. Bu anlamda kuvvet her türlü fiilin ilkesi olmakta ve "iradeye bağlı olarak dilediğinde yapma, dilemediğinde yapmama imkânı" mânasındaki kudreti de içermektedir; böylece kudrete nisbetle bir ziyadelik ifade etmektedir. Zira kudrette sadece iradeye bağlı bir hareket söz konusudur. Ayrıca kuvvet, canlının çeşitli fiilleri yaparken fiiline engel mahiyetindeki şeylerden etkilenmemesini ve fiilini kolaylıkla yapabilmesini de belirtmektedir; çünkü etkilenme zaafı, yani kuvvetin yokluğunu gösterir. Nitekim ancak engelleri aşabilene güçlü denir (*es-Şifâ' el-İlâhiyyât* [1], s. 170-171).

Kur'an-ı Kerîm'de yirmi dokuz yerde kuvvet, bir yerde bunun çoğulu olan kuvvâ, on bir yerde de kavî şeklindeki sıfât-ı müşebbehesi geçmektedir. Kuvvet kelimesi üç âyette Allah'a, diğerlerinde genellikle "fiil yapma, dövüşme, kazanma yeteneği" anlamında hem fertlere hem toplumlara nisbet edilmektedir. Kavî ismi iki yerde "şeddü'l-ikâb" terkiibi, yedi yerde de "azîz" kelimesiyle birlikte Allah için, iki yerde "emîn" kelimesiyle birlikte cin ve insan için, kuvvâ ise Cebrâil için (en-